

Zitierhinweis

Nešpor, Zdeněk R. : recension de : Sixtus Bolom-Kotari, Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvěcenství, Praha : Historický ústav, 2016, dans : Český časopis historický, 2017, 2, p. 539-543, DOI: 10.15463/rec.864841408

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

église du désert, o jejím vývoji i vnitřních specifikách. Jedinou zásadnější námitku lze vznést vzhledem k vydavateli díla. Přepracovanou disertaci totiž (ve spolupráci se Scriptoriem) vydal Masarykův ústav a archiv Akademie věd, aby tím „bodově vytěžil“ (dřívější) práci své zaměstnankyně „výměnou“ za finanční podporu publikace. Z hlediska praktické vědní politiky je to pochopitelné a snad i omluvitelné jednání, jen se nemohu zbavit dojmu, že s badatelským zaměřením a vědeckým programem tohoto ústavu dílo nesouvisí vůbec nijak. Zdůvodnění v kontextu širší analýzy státní podpory a organizační, personální i publikační praxe současné české vědy by ovšem stálo za komparativní rozbor, alespoň tak povedený, jako je recenzovaná kniha.

Zdeněk R. Nešpor

Sixtus BOLOM-KOTARI

Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství

Praha, Historický ústav AV ČR – Matice moravská 2016, 565 s.,

ISBN 978-80-7286-286-3 (Historický ústav), ISBN 978-80-87709-14-6 (Matice moravská).

Dějiny moderního českého protestantismu byly dlouho do velké míry vykládány prostřednictvím biografí jeho významných představitelů.¹ Není se věru čemu divit: Zakladatelská

1 Kromě bezpočtu vzpomínek, biografických medailonů i hlubších analýz rozestetých v církevních časopisech a kalendářích se sluší připomenout alespoň následující knižní díla: Lubomír BALCAR (ed.), *Nad Karafiátovými Broučky*, Praha 1941; Bohuslav BURIAN, *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861). Příspěvek k dějinám valašského evangelictví*, Valašské Meziříčí, 1938; František BEDNÁŘ (ed.), *Památce Dra Frant. Kozáka a seniora Jana Pelíška*, Praha 1933; František BEDNÁŘ – Emanuel HAVELKA (eds.), *Památce superintendenta Dra Františka Cisaře*, Praha 1932; Antonín FRINTA (ed.), *Čeněk Dušek. Osobnost a výběr z jeho prací*, Praha 1933; Viktor HÁJEK, *Heřman z Tardy. K jeho stým narozeninám*, Brno 1932; Ferdinand HREJSA, *Jan Věgh. K 150letému výročí tolerance*, Praha 1930; TÝŽ, *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931; TÝŽ, *Matěj Markovic. První toleranční kazatel v Praze*, Praha 1938; Josef Lukl HROMÁDKA, *Jan Karafiát*, Praha 1925; Ladislav KOŠUT, *Benjamin Košut. Jeho dílo a zápasy na poli české reformace*, Praha 1935; Jan Milič LOCHMAN, *Duchovní odkaz obrození. Dobrovský – Bolzano – Kollár – Palacký. Náboženské profily*, Praha 1964; Josef LUKÁŠEK, *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době r. 1848 a za vlády absolutismu*, Praha 1927; TÝŽ, *Josef Růžička. Jeho život a dílo*, Praha 1929; TÝŽ, *Jan Janata a naše minulost. Příspěvek k dějinám české evang. církve*, Praha 1931; Rudolf ŘÍČAN, *Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století*, Praha 1935; TÝŽ, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K historii českého luterství v devatenáctém století*, Praha 1939; TÝŽ, *Josef Dobiáš Bukovský, evangelický farář historik*, Praha 1939; TÝŽ, *Jan Karafiát. Svědek víry v náji srdce*, Praha 1940; Viktor SZALATNAY, *Justus Szalatnay Černilovský. K stému výročí jeho narození*, Kutná Hora 1934; Čeněk VÁŠA, *Václav Šubert. Životopisný nástin, Krábsice pod Řípem [= Krabčice] 1897*; biografickou literaturu k Palackému a Masarykovi zde není třeba připomínat. Pokus o biografický slovník celého „českomoravského Siona“ předložil Jan TOUL, *Jubilejní kniha československé evangelické rodiny*, České Budějovice 1931.

generace prvních tolerančních kazatelů i další evangelické osobnosti „dlouhého“ 19. století zřetelně kulturně vystupovaly nad úroveň svých sborů. Byly připomínkou, že i početně nevelké a dlouho záměrně marginalizované společenství přispělo národním vzestupu, přičemž si uchovalo živou paměť na své vůdčí představitele. (Vzhledem k rozsahem nevelkému a příbuzenskými vazbami propojenému společenství českých evangelíků zde ovšem hrály roli i „rodové důvody“: církevní historikové nezřídka zpracovávali biografie svých vlastních předků.) Tento biografický zájem v posledním víc než půlstoletí ustoupil do pozadí – stejně jako v odborné historiografii, třebaže nepochybně i z dalších důvodů. Dochází-li dnes k jeho obnově (nebo jde o ojedinělý „posthumní případ?“), není zajisté náhodou, že analyzovanou postavou je právě první moravský reformovaný superintendent Michael Blažek, jedna z mála osobností prvořadého významu, která se dosud nedočkala svého (knižního) životopisu. Dalším vhodným adeptem pro moderní historické zpracování by zřejmě byl český luterský superintendent Štěpán Leška (1757–1818); za úvahu přitom stojí některé podobné rysy obou osobností, které jakoby dosud od nich odvracely badatelský zájem církevních historiků.

Superintendenti byli od roku 1784 (úřad sám byl formálně ustaven o rok dříve) nejvyššími zemskými představiteli obou evangelických církví povolených tolerančním patentem. Byli podřízeni jen vídeňské (dvoj-)konsistoři a císaři, přičemž toto uspořádání se s malými modifikacemi udrželo až do konce habsburské monarchie. Autor věcně konstatuje, že zatímco v Čechách se luterští i reformovaní a na Moravě a ve Slezsku luterští superintendenti na konci 18. a počátkem 19. století často střídali, držitel moravské reformované superintendence Michael Blažek (1753–1827) zůstal v úřadu více než čtyřicet let. Jeho promyšlená, často i osobními motivy vedená organizační práce proto zásadní měrou ovlivnila charakter novodobého moravského kalvinismu. Blažek vedle toho udržoval – ve své době a církvi spíše ojediněle – styky s luterány (Victor Heinrich Riecke) a na místní úrovni dokonce s římskými katolíky (Antonio hrabě Belcredi, páter Matěj Josef Sychra), pokoušel se působit i do Čech a zanechal za sebou rozsáhlé literární dílo. Nedosti na tom, byl to také svobodný zednář a iluminát. To mu – ve spojení s osvícenskými názory – alespoň zpočátku otvíralo dveře k některým šlechticům (s. 124–125, 221n.), přispělo ke jmenování superintendentem a podle některých autorů – Bolom-Kotari tuto hypotézu ovšem vyvrací (s. 302–307) – odvrátilo jeho předpokládaný pád v souvislosti s tzv. helvetskou rebelií v roce 1797.

Podezření ze zednářských, nikoli plně křesťanských názorů, racionalistický charakter Blažkovy víry a přílišné přitakání osvícenskému státocentrismu, to vše ovšem zároveň od této osobnosti odrazovalo pozdější konfesní historiky (srov. postoj, jaký k němu v pamětech zaujal Jan Karafiát!). Alternativní výklad, proč se tato osobnost dosud nestala předmětem hlubšího zájmu, může navazovat na svrchu zmíněné „rodové důvody“: Blažek nezaložil farářský rod, jeho jediný syn zemřel krátce po otci (v knize je pečlivě sledováno, jak byl i přes otcovu snahu vyloučen z přímé návaznosti na jeho působení, s. 399), a bylo-li na staršího Blažka pamatováno, pak prakticky jen v souvislosti s tzv. Blažkovým fondem, dlouhodobě poskytujícím zaopatření kazatelským vdovám a sirotkům, studentům bohosloví a dalším potřebným (s. 250–253, 423–426). Nebylo to sice málo, emancipující se evangelici na konci 19. a začátkem 20. století však již chtěli víc, ze svého hlediska brali fond

jako samozřejmost, ačkoli v době svého vzniku rozhodně nebyla. Blažkův první skutečný životopisec tyto představy zřejmě právem relativizuje, opíraje se o důkladně studované prameny i vlastní porozumění osobnosti v dobovém kontextu.²

Budu-li níže tvrdit, že toto porozumění je jednou z hlavních předností Bolom-Kotariho knihy,³ nemohu zcela zastrčit dojem, že je někdy i její slabinou. Vezměme již sám titul díla. Autor dobře ví, že osvěcenská „svoboda svědomí“ nebyla totožná s dnešním chápáním tohoto termínu a že její tehdejší intelektuálně-elitní pojetí rozhodně nesplývalo ani s vnímáním řadových evangelíků, pro které „smysl slova svědomí je... do značné míry ztožnitelný se slovem víra“ (s. 174). Tím méně souviselo se staršími tradicemi předbělohorského utrakvismu a Jednoty bratrské. Smíme však za těchto okolností považovat důraz na svobodu svědomí za konstitutivní rys české reformace od husitských dob přes osvěcenství až po moderní dobu (s. 427–440)?! A byl Michael Blažek, superintendent jednající v řadě případů zjevně egoisticky a utilitaristicky, a to nejen v intencích vyplývajících ze zastávaného vysokého církevního úřadu, opravdu oním „synonymem rozhovoru víry a rozumu, víry a svobody, svobody a svědomí“ (s. 12)?!

Podobně problémový je i podtitul: můžeme o Blažkově epoše hovořit jako o „pozdním osvěcenství“? V případě intelektuálních elit habsburské monarchie možná ano, zde však tento termín již použil Eduard Winter ve zcela odlišném významu, v případě naprosté většiny poddaných – evangelíky nevýmaje – naopak zjevně šlo o osvěcenství „rané“, tedy první, s nímž se kdy setkali. Abychom však nezůstali jen u „slovíčkaření“: Bolom-Kotari náležitě řadí Blažka mezi potomky českých exulantů do Uher, zjevně správně charakterizuje jeho mateřský jazyk jako biblickou češtinu. Nespoléhá však příliš na svou imaginaci, tvrdí-li, že Blažkův rod pocházel ze staré Jednoty bratrské? Nehledě k tomu, že ani volba mezi luterskou a reformovanou vírou v Uhrách nebyla v případě Blažkových předků a dalších příbuzných vůbec jednoznačná či svými pramennými doklady jistá (srov. s. 58–61). Potvrzením není ani potoleranční přihlášení se k tradici původní Jednoty, neboť to bylo jedním z prostředků vzájemného konkurenčního boje mezi luterány a reformovanými.⁴ Původ Blažkova rodu ve staré Jednotě sice můžeme předpokládat, můžeme v něj i věřit, v knize jsem však nenašel žádný jednoznačný důkaz, že tomu tak skutečně bylo.

S touto a nemnoha dalšími výjimkami je výklad *Svobody svědomí* důsledně vystaven na dochovaných pramenech, především na korespondenci a retrospektivních ego-dokumentech, užitých v nebyvalé šíři a často vůbec poprvé. Autor je dokonce snad až příliš často cituje in extenso, což možná přispívá ke „koloritu“, z hlediska čtenáře však nejde o právě přívětivou strategii: Kniha se tím zbytečně prodlužuje (oproti tomu rozhodně pozitivně je třeba hodnotit

2 Dlužno podotknout, že z hlediska Blažkovy teologie a náboženských názorů Bolom-Kotari navazuje na rozbor Ondřeje Macka, obsažené v jeho nepublikované disertaci *Praxis pietatis haereticorum* (Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2010).

3 Autor „hudbu srdce“ povýšil na interpretační metodu již ve své knižní prvotině *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, s. l. 2008; srov. moji recenzi in: Český lid 96, 2009, č. 2, s. 220–222.

4 Zdeněk R. NEŠPOR, *Českeho Siona spisba bojovná aneb protestantské polemiky Toleranční doby*, Kuděj 8, 2006, č. 2, s. 54–78.

její přílohy, především edici několika Blažkových kázání). Výsledkem je nicméně klasická biografie, seznamující s Blažkovým původem, osobními styky s významnými uherskými magnáty, studií na předních uherských i západoevropských evangelických učilištích, po nichž následoval zlom v podobě rozhodnutí pro službu moravské toleranční církvi (1782–1784 pastorem v Nosislavi, 1784–1827 v Jimramově). Blažek byl jak svým původem, tak vzděláním a (osvícenskými) konexemi natolik specifickým pastorem, že byl pro úřad superintendenta přes své mládí jednoznačně disponován a nadto o něj sám zjevně usiloval (s. 200–201). I když se mezi souvěrci setkal s nepřítizní a konkurenčními tlaky, dovednou organizační prací, nepotismem i loajalitou vůči státu (s. 90–92, 114–115, 124–125, 200, 206–219, 296–297, 360–363) si vydobyl takové postavení, že přestál i závažné obvinění v souvislosti s údajnou organizací helvetské (nebo také „frajmaurské“) rebelie. Vyplatilo se mu přitom vykonané dílo a obratná politika, protože když mu nepomohli někdejší šlechtičtí ochránci (dílem proto, že sami mohli coby zednáři usednout na lavici obžalovaných), zachoval se k němu šlechtně jeho designovaný nástupce, bývalý český superintendent Kovács, který z vděčnosti vůči Blažkovi zůstal jen dočasným administrátorem (s. 208, 327–328).

Přestál-li Blažek toto největší ohrožení své kariéry, mohl v dalších letech nejen sklízet, ale i rozhojňovat své ovoce. Stal se skutečným budovatelem moravské reformované církve, zřizovatelem již zmíněného podpůrného fondu, jedním z tvůrců (krátkodechého) nadkonfesního vyššího vzdělávacího ústavu v Jimramově (s. 370–371). Jeho lokální spolupráce s římskokatolickým farářem Sychrou (v Jimramově působil v letech 1808–1824) vedla dokonce k tomu, že po nějaký čas jakoby zde neplatily toleranční předpisy, stavějící evangelíky do druhé řady: Nesměli-li mít na vlastní modlitebně zvon, zvonil jim zvon římskokatolického kostela, uvažovalo se dokonce o společném hřbitově. Tato idyla trvala sice jen krátce (už v roce 1820 Sychra ve prospěch své církve „zradil“), nepochybně však byla především Blažkovou zásluhou. V osobním životě – a na knize je cenné i to, že se autor v mezích možností pokusil přiblížit každodenní realie života svého „hrdiny“ (zejm. s. 310–324) – byl už Blažek méně úspěšný. Provdal sice většinu svých dcer (stojí přitom za zmínku, že patrně po racionální úvaze ve všech případech mimo farářské kruhy a většinou i mimo Moravu, s. 390–393), nepodařilo se mu však zajistit kazatelský, případně i superintendentský úřad pro jediného syna a jeho vdova s neprovdanou dcerou po jeho skonu v Jimramově již jen živořila – pracovat obě ženy ovšem nemusely (s. 404–405). Ani Blažkova památka nebyla věčná, naopak ji v očích pravověrných protestantů zpochybňoval osvícenský charakter jeho díla – uvádět v této souvislosti Jana Karafiátu jako jeho pokračovatele (s. 417–422) je sice možná dobrý „marketingový tah“, nereflektuje to však zcela odlišné ideové zázemí či cíle snažení obou kalvínských duchovních.

Blažkův vnitřní svět, charakterizovaný osvícenským racionalismem (mezi reformovanými tolerančními pastory na rozdíl od luterských hodně výjimečným) a „aristokracií ducha“ (v Blažkově případě projevovanou nejen symbolickým odstupem od farníků, ale i čistě materializovanými symboly a gesty), jeho dílo a veřejné působení dokresluje Bolom-Kotari kontextem předtolerančního původu a prvního půlstoletí existence novodobé českomoravské reformované církve. Vychází přitom z tu lepší, tu horší kompilace především dvou nedávno publikovaných, v některých ohledech protichůdných interpretací

této problematiky Evy Melmukové a autora této recenze.⁵ Autor přesto dokázal posunout kontextuální rámec známých skutečností, k němuž jinak z faktografického hlediska přidává vskutku jen Blažkova partikularia.⁶ Bolom-Kotari totiž víc než kdo jiný přibližuje vnitřní, duchovní a náboženský život tolerované církve, vnitřní osobní a skupinová hledání, zápasy, vítězství i pády a jejich nejrůznější motivace. Pro čtenáře z mimoevangelického prostředí, ale i pro řadu dnešních evangelíků, právě to bude nepochybně představovat hlavní informační přínos celého díla.

Ne každému budou nicméně konvenovat aktualistické závěrečné kapitoly, přecházející místy do podoby kázání – v dnešní odborné historické literatuře jde zjevně o anomálii. Naproti tomu profesionální historiky může na knize potěšit zdánlivá marginálie, již do knihy zřejmě přispěla autorova manželka Martina: systematické analyzování užívaných pečeti, které nesly závažný obsahový význam (s. 31, 84–86, 204, 229–230, 238–239).

Třebaže Sixtus Bolom-Kotari zvolil tak klasický žánr jako je biografie významné osobnosti a s uspokojivými výsledky vykonal standardní heuristickou a interpretační práci, jeho „óda na Michaela Blažka“, respektive jeho prostřednictvím na „svobodu svědomí“ a úlohu protestantismu v jejím budování, je literárně něčím víc. Přesahuje k emocionálně zakoušené historii, která svým dílem formuje nás samé, ať chceme nebo ne, ať si to uvědomujeme čili nic. Jsem docela rád, že takového autora mezi současnými českými (nejen církevními a náboženskými) historiky máme, jsem však neméně rád, že takových není příliš moc.

Zdeněk R. Nešpor

5 Srov. přímou polemiku Zdeněk R. NEŠPOR, *Skryté semeno nevzkliklo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace*, *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, č. 73–74, s. 239–252; Eva MELMUKOVÁ, *Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 a jeho publikace v Čechách a na Moravě*, *ibid.*, s. 253–260. Bylo by přitom zajímavým intelektuálním („studentským“) cvičením ukázat, kde a jakým způsobem Bolom-Kotari z obou autorů čerpá, jak konstruuje jejich „syntézu“. Za prozkoumání by to stálo obzvlášť proto, že autor sice oba své předchůdce hojně parafrázuje, k přímým citacím jejich studií se však uchyluje vskutku minimalisticky.

6 Příkladem těchto inovací budiž oprava Richarda Pražáka (otázka Blažkova pobytu v Praze v roce 1782, s. 80), přesná datace Blažkova příchodu do Nosislavi (s. 88) a celá řada dalších míst. V jednotlivostech obecného kontextu naopak Bolom-Kotari občas chybuje: Jinak by artikulární kostel v Hronseku nebyl označil za „příklad specifické architektury uherských artikulárních kostelů“ (s. 66), ačkoli byl postaven v Uhrách zcela ojedinělou a mezi (roubenými či zděnými) artikulárními kostely výjimečnou hrázděnou technikou – srov. Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě I.*, *Lidé města* 15, 2013, č. 1, s. 87–132, zde s. 122–123. Jmenujme i jiné příklady: Na Blažkově chápání obnovené (hernhutské) Unitas fratrum jako „extrémistického náboženského hnutí“ (s. 73) není nic překvapivého; v komparativním výčtu evangelických superintendencí v českých zemích (s. 194–196, 202–203) chybí zmínka o specifickém postavení Ašska, které mělo až do roku 1870 vlastní konsistoř; shovívavý přístup vůči náboženským sektářům nebyl patrně osobním vkladem Blažkovým (s. 255, 384), nýbrž odrážel celkovou situaci na Moravě a uklidnění dané časem.